

Н.В.Притулик, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського

ВТІЛЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ІДЕЇ ВСЕПРОЩЕННЯ ТА ЛЮБОВІ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЯЗИЧНИЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ
В ПОЕМІ Т.ШЕВЧЕНКА «ВІДЬМА»

Т. Шевченко безапеляційно посідає найвагоміше місце в історії української культури, оскільки є найбільш значущою постаттю в процесі формування української нації.

Вивченню його біографії та творчості присвячена чимала кількість досліджень різних галузей науки, проте феномен генія і пророка лишається й досі не розгаданим повністю. З цього приводу згадуються слова Б. Грінченка: «Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження» [5, 72].

У вітчизняній історіософії немає однастайності щодо релігійної спрямованості творчості Т. Шевченка, оскільки в його поетичному доробку гармонійно контаміновано язичницькі (наприклад, персоніфікований образ смерті в поезії «Косар», образи заложних мерців у поемі-містерії «Великий льох», русалок) та християнські (Марія, пророки) мотиви, що повністю відповідає українським етнічним світоглядним орієнтирам. І саме в цьому, очевидно, полягає одна з граней популярності шевченківської поезії, адже її народність має вияв не лише на мовленнєвому, етнографічному, фольклористичному рівнях, але й на світоглядному.

Метою дослідження є виявлення язичницьких і християнських мотивів як української світоглядної основи поеми «Відьма» Т. Шевченка, простеження їхньої ролі в розкритті головної ідеї твору.

Поема «Відьма» (першообраз – «Осика») була написана 7 березня 1847 р. в с. Седнев на Чернігівщині, де поет любив гостювати у своїх друзів –

братів Іллі та Андрія Лизогубів. Одночасно Т. Шевченко намалював ілюстрацію до твору. Поему переписав у той самий зошит, що й балади «Лілея» та «Русалка».

Через арешт кирило-мефодіївців видання не було здійснене і рукопис передали до III відділу, де він зберігався до 1907 р. Уперше поема була надрукована значно пізніше – у «Кобзарі» 1925 року видання.

Темою твору є тяжке життя та душевний стан знедоленого українського жіноцтва в умовах кріпосницького ладу.

Основною (і, водночас, прихованою) *ідеєю* поеми є, на наш погляд, християнська ідея любові і всепрощення як шляху до щасливого життя людини, що втілюється через проблематику викриття вад суспільного ладу засобами язичницьких світоглядних уявлень.

Звернемося до народної інтерпретації образів, що звучать у назвах поеми - «Осика» (у першій редакції), «Відьма».

Міфологему «осики» в українському фольклорі складають такі уявлення: 1) проклята рослина, на якій повісився Юда [6, III, 66], від того часу тремтить («тремтить, як осика»); 2) різновид нечистого: «Він – осина – так, як чоловік, але має роги, як цап, борідку і фіст такий, гей у корови. Він, чураха му, льичний дуже» [4, 93]; 3) рослина-оберіг, що захищає від нечистої сили, з неї виготовляли також осиковий кіл, який вбивали в груди упирям, щоби вони не вставали вночі [1].

Дослідники творчості Кобзаря [10] мотивують назву першої редакції поеми таким забобоном: жінку, яку вважали відьмою, позбавляли християнського обряду поховання і закопували при дорозі, а могилу «запечатували» осиковим кілком. Тобто наявний зв'язок з інтерпретацією осики як апотропею від нечистої сили.

Образ осики наштовхує також на зв'язок поеми з народними баладами, для яких є характерним прийом метаморфози – перетворення позитивного персонажу на рослину (тополю, вербу), пташку або камінь внаслідок драматичних життєвих обставин.

Головну героїню Т. Шевченко представляє реципієнтам твору як відьму, мару (у назві, а також в епізоді знайомства її з циганами):

«...Мара! Мара!

Цигане крикнули, схопились.

А перед ними опинилось

Те, що співало. Жаль і страх!

.....

Що ж се таке? Се не мара.

Моя се мати і сестра.

Моя се відьма, щоб ви знали».

Відьма – демонічний образ в українському міфопросторі. Відьми – «це звичайні жінки, але з деякими надприродними властивостями, що спрямовані тільки на те, щоб творити людям всяке лихе в тій чи іншій формі» [2, 179]. Вони можуть перекидатися на різних тварин або речі, впливати на погоду, видоювати чужих корів, спричиняти хвороби і смерть, завиваючи для цього різні закрутки.

За Б. Грінченком, «мара» – 1) привид; 2) злий дух, різновид чорта, що дурить людей затьмарює їхній розум, щоби завести в небезпечне місце; 3) сон, сновиди [6, I, 405]. У словнику В.Войтовича подано таке тлумачення: «мара» - богиня зла, темної ночі, смерті; донька Чорнобога, що сіє на землі чвари, брехню, недуги [3, 187].

Сам автор, охрещуючи головну героїню відьмою, водночас називає її своєю матір'ю і сестрою, тим самим розкриваючи перед читачем глибоку симпатію і співчуття до неї, даючи зрозуміти, що первинна негативна конотація образу головної героїні є оманливою маскою, через яку помилково сприймає її тодішнє суспільство, що саме сприяло її утворенню. І в цьому ставленні важко не впізнати в образі відьми одну з шевченківських обездолених жінок – жертву суспільного ладу, яким присвячено чимало творів митця.

Про життя головної героїні читач дізнається з її діалогу з циганами та монологів самої «божевільної» в моменти самозаглиблення.

Вона – нещасна жінка-мати, що стала покриткою, народивши близнят від пана, який узяв її з собою в похід проти Туреччини, а потім, лишивши з дітьми в Молдавії, – кинув на призволяще. Страждання „відьми” підсилені смертю батька та оплакуванням недолі своїх дітей: сина пан віддав у лакеї прислужувати, бо програв у карти, а власну доньку зганьбив у той час, як відправив жінку молитися на прощу. Стійка традиційна мораль, що не зважає на суспільні обставини, сприяла неприйняттю суспільством покритки, яка, «острижена», змушена була ховати дітей і «підкладати під очіпок клоччя». Навіть розкривши з часом свої найліпші якості, отримавши душевну рівновагу, допомагаючи «добрим людям», лікуючи їх, вона назавжди лишилася для них грішною покриткою, про що йдеться наприкінці поеми.

Так у сюжеті поеми Т. Шевченко розкриває один з аспектів ідейної проблематики твору – суспільний (антикріпосницький).

Твір наскрізь пронизаний фольклорними вставками: сумними весільними (мотиви божевілля матері, утоплення батька), родинно-побутовими (мотиви обтяження материнської долі дітьми, думки про позбавлення від дітей, народження дитини-каліки, людського осуду), цинічно-жартівливими піснями, прислів'ями («Хоч з гори та в воду»), що допомагають читачеві проіннятися відповідними настроєвими почуттями в процесі заглиблення в поему.

З експресивною метою поет також використовує у мові твору назви демонічних істот – рештки міфічного світогляду українців: вовкулаки (*«Огонь погас, а місяць сходить, в яру пасеться вовкулак»*) – оборотень, що прийняв вигляд вовка [6, I, 245]; біса (*«Кицю, кицю, не йде, прокляте бісеня!»*) – злий дух, демон; у полемічній християнській літературі – назва істот, які колись були ангелами, але не зберегли своїх почестей, відійшли від Бога, зрадивши його, і стали ангелами сатани [3, 28].

З метою відстеження головної (прихованої) ідеї твору Т. Шевченка слід звернутися до композиційної структури поеми.

Твір розпочинається прологом у вигляді молитви автора, що звучить як епіграф. У пролозі відслідковується згорнута ідея поеми – ідея християнської любові та всепрощення: щира молитва і прощення гнобителів пригнобленими здатні трансформувати людську *недолю* на *долю*.

У пролозі антагоністично стикаються поняття: з одного боку – *долі злої, неправди, невсипущого безталання, недолі*, з іншого – *добра, раю, волі, всетворящої любові*. Очевидно, як синонімічні, в контексті вступу до поеми «Відьма» слід сприймати такі поняття: 1) *нелюбов – недоля – неволя – неправда – пекло – безталання*; 2) *любов – доля – воля – правда – рай – талан*.

Образи *Долі – Недолі* (у поемі «Відьма» – *Безталання* (нещастя, гірка доля [6, I, 46]) як синонім образу *Недолі*) в українському фольклорі є персоніфікованими і належать до образів міфічних істот, які існують, за народними уявленнями, зовні відносно людини. Судячи з легенд, записаних Г. Булашевим [1], свою Долю треба шукати і знайти, а якщо людина знайде чужу Долю (наприклад, буде займатися не «сродною» (за Сковородою) працею), їй не щаститиме в житті.

Людину Т. Шевченко називає «*примиреним*» – тобто тим, хто примирився, змирився, знайшов мир у собі через молитву.

Часопростір прологової частини до поеми представлений, згідно з язичницькими уявленнями, двома «світами». Він є подібним до часопростору чарівної казки:

- подорож героя в «той» світ;
- перехід – «ініціація»: подолання труднощів, умовна смерть;
- повернення героя в новому стані («переродженим») – з перемогою і отримання нагороди.

Аналогічне явище спостерігаємо і в українській весільній обрядовості, яка теж являє собою ініціативний «шлях» нареченої зі світу своїх родичів у

світ нових родичів, що супроводжується чималою кількістю магичних обрядів, спрямованих на забезпечення вдалого «переходу»; очищення і адаптацію; благополучне життя родини в майбутньому. За уявленнями українців, весільний обряд являє собою ніби «згорнутий» варіант майбутнього життя подружжя.

У поемі Т. Шевченка «Відьма» такими темпоральними і локутивними категоріями умовно є:

1) *те, що передує сну* (нелюбов – недоля – неволя – неправда – пекло – безталання), в контексті якого відбувається молитва, що є символом духовного очищення;

2) *сон* (ініціаційний перехід, трансформація);

3) *пробудження* в новому стані і просторі свідомості (любов – добро – рай – доля – воля – талан).

Отже, у пролозі звучить алгоритм переходу знедолених до кращого життя, надії на щасливе майбуття «примиреного», який «...і в неволі познає рай, познає волю і всетворящую любов».

За цією міфічною схемою, пропонованою автором у пролозі, розгортається весь сюжет поеми. Відповідно, якщо пунктирно «накласти» інформацію, подану в пролозі, на сюжетну лінію поеми, то отримуємо викладене нижче.

Те, що передує сну: діалог відьми з циганами, в якому вона оповідає свою долю, інтерпретується як її сповідь перед представниками іншого етносу, що має іншу звичаєву культуру, а тому здатен не осудити жінку.

Сон: життя знедоволеної в циганському таборі, «виліковування» її через щиру молитву та знахарські трави. Привертає увагу синкретизм християнських та язичницьких способів позбавлення від хвороби, запропонованих автором твору.

Пробудження виявляється змінами, що відбулися в образі головної героїні: отримала спокій і душевну рівновагу, простила пана за безчинства

(коли він захворів, «...пішла в палати лічить його, помагати, а не проклинати»), набула життєвої мудрості:

*Отак вона научала,
Болящих лічила,
А з убогим останньою
Крихтою ділилась.*

Таким чином, аналіз проблематики та світоглядної основи поеми «Відьма» Т. Шевченка свідчить про її подвійну ідейну спрямованість – релігійну (християнську) та суспільну (антикріпосницьку), які реалізуються автором через українське міфічне поле (конотація демонічних істот, язичницькі уявлення про два «світи», мотиви лікування-видужування магічними способами); дає підстави розглядати її як глибоко гуманістичний твір, провідною ідеєю якого є утвердження духовної сили любові та всепрощення як засобу досягнення щастя «в собі», що, на наш погляд, потребує більш глибокого філософського осмислення і, можливо, визнання певної містерійності поеми «Відьма».

Перспективним, на наш погляд, є також компаративне зіставлення творів «Відьма» Т. Шевченка, «Одержима» Лесі Українки, «Смерть Каїна» І. Франка в плані втілення ідеї «всесворющої любові», покаяння та всепрощення.

Література:

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г.Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 413 с.
2. Вовк Хв.. Студії з української етнографії та антропології / Хв.Вовк–К.: Мистецтво, 1995. – С. 170-186.
3. Войтович В. Українська міфологія /В.Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
4. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів, 2000. – 263 с.

5. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / НАН України, Інститут археографії. – К., 1994. – С. 72.
6. Грінченко Б. Словник української мови у 4-х томах: У 2-х кн. / Б. Грінченко. – К.: Довіра-УНВЦ «Рідна мова», 1997.
7. Кирилюк Э.П. Тарас Шевченко / Є.П. Кирилюк. –К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – С. 234-235.
8. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / О.Кониський. – К.: Дніпро, 1991. – 700с.
9. Шевченко Т. Кобзар. / Т. Шевченко. – К.: Радянська школа, 1983. – 580 с.
10. Електронний ресурс – сайт «Ізборник. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації». Режим доступу до джерела: izbornyk.org.ua/shevchenko/shev150.htm.